

Roger Chartier
NA OKRAJI ÚTESU

Pavel Mervart 2010

straně, a na straně druhé vlastními rysy literatury klasicismu – ve smyslu hierarchie žánrů, stylistických charakteristik a estetických konvencí –, vyznačuje s naprostou přesností místo možné práce.²⁵ Avšak na základě rozdělení zavedených mocí (například od 16. do 18. století to bylo napětí mezi státní rezónou a morálkou vlastního svědomí, mezi státní ochranou a svobodou ducha) musí být oceněno objevení se autonomní literární sféry jako ustavení určitého trhu symbolických statků a intelektuálních či estetických soudů.²⁶ Prostor svobodné kritiky se tak ustavuje tam, kde dochází k postupné politizaci, proti monarchii Starého režimu, kulturních praktik, jichž se stát časem zmocnil ve svůj prospěch – nebo které se zrodily, jako reakce na jeho vliv, v soukromé sféře.

V době, kdy často dochází k odmítání patřičnosti sociální interpretace, by se nemělo brát těchto několik reflexí jako znamení příslušnosti k této pozici. Zcela naopak, v kritické věrnosti tradici *Annales* by chtěly pomoci znovu přeformulovat způsob organizace porozumění dílům, reprezentacím a praktikám dělení sociálního světa, jež všechny společně označují a konstruují.

25 Norbert Elias, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie mit einer Einleitung: Soziologie und Geschichtswissenschaft*, Luchterhand, Darmstadt-Neuwied 1969 (fr. překlad. *La Société de cour*, Flammarion, Paříž 1985, s. 108–110.)

26 Reinhart Koselleck, *Kritik und Krise: eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Verlag Karl Albert, Freiburg 1959.

„Čas nejistoty“, „epistemologická krize“, „kritický obrat“: to jsou diagnózy, obecně znepokojivé, pronášené nad posledními roky historie. Stačí připomenout dvě zjištění, která otevřela cestu široké kolektivní reflexi. Na jedné straně zjištění, které přinesl editorial jarního čísla revue *Annales* z roku 1988, v němž se tvrdí: „Dnešní doba se zdá plná nejistot. Překlasifikování disciplín proměňuje krajinu vědy, zpochybňuje etablovaná prvenství, zasahuje tradiční cesty, jimiž kolovalo obnovení. Dominantní paradigmatata, která se hledala v marxismu či strukturalismu, stejně jako v důvěřivém užívání kvantifikace, ztratila své strukturující schopnosti... Historie, která svou dynamiku zakládala z velké části na federalizujících ambicích, nebyla této obecné krize společenských věd ušetřena.“¹ Druhé zjištění, které je zcela odlišné ve svých důvodech, ale velice podobné ve svých závěrech, předložil v roce 1989 David Harlan ve svém článku v *American Historical Review*, který vyvolal dlouhotrvající diskusi: „Návrat k literatuře uvrhl studium historie do hluboké epistemologické krize. Zpochybnil naši víru v pevně danou a určenou minulost, ohrozil samu možnost historické reprezentace a podkopal naši schopnost sebe samotné situovat v čase.“²

1 „Histoire et sciences sociales. Un tournant critique?“, *Annales E. S. C.*, 1988, s. 291–293 (citát ze s. 291–292).

2 David Harlan, „Intellectual History and the Return of Literature“, *American Historical Review*, 94, červen 1989, s. 879–907 (citát ze s. 881).

O čem vypovídají tyto diagnózy, které vypadají poněkud paradoxně v době, kdy vydávání historie demonstruje skvělou vitalitu a invenci, udržované a předávané posloupností velkých kolektivních děl, rozběhnutím velkých evropských edičních řad, narůstáním počtu překladů, intelektuálním ohlasem, s nímž se setkávají některé významné knihy? Vyznačují, jak se domnívám, tuto velkou proměnu, která znamená vymizení modelů porozumění, principů srozumitelnosti, jež byly společně přijímány historiky (nebo přinejmenším většinou z nich) po celá 60. léta.

Dobyvačná historie spočívala tedy ve dvou projektech. Zprvve v aplikaci strukturalistického paradigmatu, otevřeně vyžadovaného či implicitně praktikovaného, na studium dřívějších i současných společností. Šlo především o to identifikovat struktury a vztahy, které nezávisle na vnímání a záměrech jednotlivců řídí hospodářské mechanismy, organizují společenské vztahy, vytvářejí formy diskurzu. Odtud vychází i potvrzení radikální separace mezi předmětem historického poznání a subjektivním vědomím aktérů.

Druhý požadavek: podrobit historii procedurám počtu a série, nebo přesněji řečeno vepsat ji do paradigmatu vědění, které Carlo Ginzburg ve svém slavném článku³ označil jako „galileovské“. Šlo zde o to pomocí kvantifikace jevů, konstruování sérií a jejich statistického zpracování přísně formulovat strukturální vztahy, které byly vlastním předmětem historie. Historik přebírající Galileovu formulaci z *Prubière* předpokládal, že sociální svět „je psán jazykem matematiky“, a věnoval se stanovování jeho zákonů.

Účinky této dvojí revoluce v historii, strukturalistické a „galileovské“, nebyly zanedbatelné. Díky ní mohla disciplína navázat na ambice, které si kladla na počátku 20. století věda o společnosti, zejména sociologie a její durkheimovská verze: totiž identifikovat struktury a regularity, formulovat obecné vztahy. Současně se historie osvobodila od „značně chabé ideje reálna“ – vyjádření Michela Foucaulta –, která v ní dlouho přebývala, protože historie se domnívala, že systémy vztahů, jež organizují sociální svět,

3 Carlo Ginzburg, „Spie. Radici di un paradigma indiziario“, in *Miti, emblemi, spie. Morfologia e storia*, Einaudi, Turín 1986, s. 158–209.

jsou všechny stejně „reálné“ jako materiální, fyzické či tělesné danosti, uchopované v bezprostřednosti smyslové zkušenosti. Tato „nová historie“ byla tedy kromě diverzity předmětů, teritorií a způsobů namnoze založená na principech, které přinášely ambice i výtobytky jiných společenských věd.

OTŘESENÉ JISTOTY

V posledních deseti letech byly tyto jistoty, dlouhou dobu ve velké míře sdílené, rozkolísány, a to z několika důvodů. Historikové, od počátku citliví k novým antropologickým či sociologickým přístupům, chtěli obnovit roli jednotlivců v konstrukci sociálních spojení. Odtud plynou některé základní posuny: od struktur k sítím, od systémů pozic k živým situacím, od kolektivních norem k jednotlivým strategiím. Italská a později španělská „mikrohistorie“⁴ poskytla nejjivější překlad transformace tohoto historického postupu, inspirovaného návratem k interakčním či etnometodologickým modelům. Každá mikrohistorie (*microstoria*), radikálně odlišná od tradiční monografie, hodlá rekonstruovat na základě jedinečné situace, normální, protože výjimečné, způsob, jímž jednotlivci produkují sociální svět svými spolenectvími a konfrontacemi, napříč závislostmi, které je spojují, či konflikty, které je staví proti sobě. Předmětem historie tedy nejsou, nebo již nejsou, struktury a mechanismy, které ovládají sociální vztahy bez jakýchkoli subjektivních zásahů, ale racionality a strategie, jež uplatňují společenství, příbuzenské skupiny rodiny a jednotlivci.

Je tak potvrzena dosud neznámá forma sociální a kulturní historie, zaměřená na existující odchylky a neshody na jedné straně mezi různými systémy norem v jedné společnosti, a na straně

4 Giovanni Levi, *L'eredità immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del seicento*, Einaudi, Turín 1985; Jaime Contreras, *Sotos contra Riquelmes. Regidores, inquisidores y criptojudíos*, Anaya / Mario Muchnik, Madrid 1992.

druhé v rámci každého z nich. Pohled se stáčí od uložených pravidel k jejich invenčnímu užívání, od povinných způsobů chování k rozhodnutím, která jsou v jejich rámci dovolena: role sociálního vlivu, ekonomické síly, přístupu k informacím. Dějiny společností, zvyklé utvářet hierarchie a konstruovat kolektivy (socioprofesionální kategorie, třídy, skupiny), si nyní kladou nové předměty, studované v malém měřítku. Například, jak napsal Giovanni Levi, běžné biografie: „Žádný normativní systém není ve skutečnosti dostatečně strukturovaný na to, aby eliminoval všechny možnosti vědomé volby, změny či jiné interpretace pravidel, smlouvání. Zdá se mi, že biografie konstituuje z tohoto titulu ideální místo pro verifikaci úzce vyměřené – a přesto významné – povahy svobody, již jsou vybaveni jednající, abychom mohli pozorovat způsob, jímž konkrétně pracují normativní systémy, jež nejsou nikdy zbavené rozporů.“⁵ Dalším možným příkladem je rekonstrukce dynamických procesů (vyjednávání, směny, konflikty atd.), které vykreslují pohyblivým, nestabilním způsobem společenské vztahy v té chvíli, kdy rozčleňují otevřené prostory individuálními strategiemi. Velmi dobře to říká Jaime Contreras ve své poslední knize *Sotos contra Riquelmes*. „Skupiny neanulovaly individua a objektivita sil, jimiž disponovaly, nebránila osobním trajektoriím. Rodiny... rozvíjely své strategie, aby zvětšily své sféry solidarity a vlivu, ale lidé, kteří je tvořili, hráli sami své role. Jestliže důraz na pokrevní příbuzenství a vážnost rodů měly velkou moc, měly ji také touha a možnosti vytvořit si vlastní osobní prostory. V tomto dramatu, kde se utvářela fantazmata hereze – osobní ‚výtvory‘ inkvizičních ambicí –, byly ve hře tvrdé konfrontace mezi kolektivními zájmy a dokonce mezi odlišnými koncepcemi světa, ale každý jednotlivec mohl také reagovat osobně, individuálně, na základě zápletky své vlastní historie.“⁶

5 Giovanni Levi, „Les usages de la biographie“, *Annales E. S. C.*, 1989, s. 1325–1336 (citát ze s. 1333–1334).

6 Jaime Contreras, *Sotos contra Riquelmes*, cit. d., s. 30.

Starými jistotami otrásl ještě druhý, hlubší důvod: historikové si uvědomili, že jejich diskurz, ať už má jakoukoli formu, je vždy vyprávěním. Průkopnické úvahy Michela de Certeau,⁷ později velká kniha Paula Ricoeura⁸ a nejnověji připodobnění historie k „poetice vědění“, jež má podle definice Jacquesa Ranciéra za svůj předmět „soubor literárních procedur, jimiž diskurz uniká literatuře, dává si statut vědy a vědu vyjadřuje“,⁹ to vše nám ukládá, ať chceme či nechceme, uznat příslušnost historie k žánru vyprávění – chápanému v aristotelovském smyslu jako „shrnutí reprezentovaných jednání v zápletku“. Toto konstatování není samozřejmě pro ty, kteří si mysleli, že odmítáním událostní historie ve prospěch historie strukturální či kvantitativní skoncovali s narativní přetvářkou a s příliš dlouho trvající a velmi pochybnou blízkostí mezi historií a fabulací. Zdálo se, že mezi jedněmi a druhými vznikla neodvolatelná trhlina: na místo, které ve starých vyprávěních zaujímal osobnosti a hrdinové, instalovala „nová historie“ anonymní a abstraktní entity; spontánní čas vědomí nahradila vykonstruovanou, hierarchizovanou a rozčleněnou temporalitou; proti autoexplikativnímu charakteru vyprávění stavěla vysvětlovací kapacitu řízeného a ověřitelného poznání.

V knize *Čas a vyprávění* Paul Ricoeur ukázal, jak iluzorní byla tato proklamovaná trhlina. Ve skutečnosti je každá historie, i ta nejméně narativní, i ta nejvíce strukturální, vždy konstruována na základě formulací, které vládou produkcí vyprávění. Entity, s nimiž pracují historici (společnost, třídy, mentality atd.), jsou „kvazi-osobnosti“, implicitně vybavené vlastnostmi, jež přísluší jak jedinečným hrdinům, tak běžným jednotlivcům, tvořícím kolektivity vyznačující se abstraktními kategoriemi. Na druhé straně si historické temporality zachovávají silnou závislost ve vztahu k subjektivnímu času: v obdivuhodných pasážích Ricoeur

7 Michel de Certeau, *L'Écriture de l'histoire*, Gallimard, Paříž 1975.

8 Paul Ricoeur, *Temps et récit*, 3 sv., Editions du Seuil, Paříž 1983–1985. (Český překlad Paul Ricoeur, *Čas a vyprávění*, 3 sv., OIKOYMENH, Praha 2000–2007; přeložili Miroslav Petříček a Věra Dvořáková.)

9 Jacques Ranciére, *Les Mots de l'histoire. Essai de poétique du savoir*, Editions du Seuil, Paříž, 1992, s. 21.

ukazuje, jak Braudelovo *Středomoří za času Filipa II. (La Méditerranée au temps de Philippe II)* spočívá v podstatě na analogii mezi časem moře a časem krále a jak zde dlouhé trvání představuje příznačný, odvozený způsob uvedení události do zápletky. A konečně, vysvětlovací procedury historie zůstávají pevně zasazené v logice jedinečného kauzálního zřetězení, to znamená v modelu porozumění, který umožňuje jak v každodenním životě, tak ve fikci brát v úvahu rozhodnutí a jednání jednotlivců.

Tato analýza, která zasazuje historii do třídy vyprávění a která identifikuje základní rysy přibuzenství, sjednocující *všechna* vyprávění, ať už historická nebo fiktivní, má několik důsledků. První z nich dovoluje chápat debatu, zahájenou okolo předpokládaného „návratu k vyprávění“, jenž podle některých charakterizoval historii v posledních letech, jako mylně položený problém. Jak by tu ve skutečnosti mohlo jít o „návrat“ či znovunalezení, když nedošlo k žádnému odchodu či opuštění? Došlo tu ke změně, ale jiného řádu. Spočívá v přednostech, poslední dobou přisuzovaných některým formám vyprávění na úkor jiných, klasičtějších. Například biografické vyprávění kombinované s mikrohistorií nepoužívá ani tytéž postavy, ani tytéž konstrukce jako velká strukturalistická „vyprávění“ globální historie nebo statistická „vyprávění“ seriální historie.

Z toho plyne druhý důsledek: nutnost jasně určit specifické vlastnosti historického vyprávění vzhledem k jiným druhům. Ty záleží především v „rozštěpené“ či „kartičkové“ (jak napsal Michel de Certeau) organizaci diskurzu, jenž v sobě ve formě citací, jež jsou plně účinkem reality, zahrnuje materiály, na nichž je vystaven a které mu umožňují dosahovat srozumitelnosti. Spočívají rovněž ve specifických procedurách uznání, díky nimž historie ukazuje a zaručuje svůj statut pravdivého poznání. Celý tento soubor prací je tedy odkázán k tomu, aby určoval formy, jimiž se projevuje diskurz historie. Tato činnost může zahrnovat různé projekty, některé ustavující univerzální taxonomie a typologie, jiné uznávající lokalizované a individuální odlišnosti.

K těm prvním můžeme přiřadit pokus Haydena Whitea, který usiluje o to identifikovat rétorické figury, jež řídí a omezují všechny možné způsoby vyprávění – tedy čtyři klasické tropy: metafora,

metonymie, synekdocha a ironie se zvláštním, „metatropologickým“ statutem.¹⁰ Podobné zkoumání konstant – konstant antropologických (které konstituují dobové struktury zkušenosti) a konstant formálních (které ovládají způsoby reprezentace a vyprávění historických zkušenosti) – vedlo Reinharta Kosellecka k rozlišení tří typů historie: historie jako záznam (*Aufschreiben*), kumulativní historie (*Fortschreiben*) a přepisující historie (*Umschreiben*).¹¹

K těm druhým projektům, tedy k projektům poetiky vědění vnímavé k odchylkám a rozdílům, se řadí práce, které jako nedávnaná kniha Philippa Carrarda *Poetics of the New History*¹² ukazují, jak různí historikové, členové téže „školy“ nebo skupiny, mobilizují zcela odlišné figury vyprávění: promítnutí či naopak vymazání *já* z vědeckého diskurzu, systém slovesných časů, personifikace abstraktních entit, modalita dokazování: citace, tabulky, grafy, kvantitativní série atd.

PŘEVŘÁCENÉ VÝZVY

Historie, otřesená takto ve svých nejlépe zakotvených jistotách, je konfrontována s nejrůznějšími výzvami. První výzva, předložená různými, ba dokonce protichůdnými způsoby na jedné i druhé straně Atlantiku, hodlá rozbít jakékoli spojení mezi historií

- 10 Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, The John Hopkins University Press, Baltimore a Londýn 1973; *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, The John Hopkins University Press, Baltimore a Londýn 1978; a *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Imagination*, The John Hopkins University Press, Baltimore a Londýn 1987. (V českém překladu vyšla druhá kniha: Hayden White, *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje*, Karolinum, Praha 2010; přeložil Ladislav Nagy.)
- 11 Reinhart Koselleck, „Erfahrungswandel und Methodenwechsel. Eine historisch-antropologische Skizze“, in *Historische Methode*, edd. C. Meier a J. Rüsen, Mnichov 1988, s. 13–61.
- 12 Philippe Carrard, *Poetics of the New History. French Historical Discourse from Braudel to Chartier*, The John Hopkins University Press, Baltimore a Londýn 1992.

a společenskými vědami. V USA měl tento útok formu „lingvistického obratu“ (*linguistic turn*), který ve striktně saussurovské ortodoxii pojímá jazyk jako uzavřený systém znaků, jejichž význam je produkován pouze jejich vztahy. Tvorba smyslu je tak oddělena od jakékoli intence či od jakékoli subjektivní kontroly, protože je přisouzena automatické a neosobní lingvistické funkci. Realita již není myšlena jako vnější, objektivní referent diskurzu, ale jako konstituovaná řečí a v rámci řeči. Tuto radikální pozici, v níž „je jazyk chápán jako soběstačný systém ‚znaků‘, jejichž významy jsou určovány spíše jejich vzájemnými vztahy než vztahem k nějakému ‚transcendentálnímu‘ či mimojazykovému objektu či subjektu“, jasně vyznačil (aniž by ji akceptoval) John Toews; podle této pozice je „tvorba významu neosobní, odehrává se, za zády“ uživatelů jazyka, jejichž lingvistické jednání může pouze exemplifikovat pravidla a procedury jazyků, v nichž přebývají, ale které neovládají“. ¹³ Ty nejobvyklejší operace historiků se od této chvíle ocitají bez předmětu, počínaje základními rozlišeními mezi textem a kontextem, mezi sociální realitou a symbolickými vyjádřeními. Odtud například dvojí postulát Keitha Bakera, který aplikuje „lingvistický obrat“ na problémy počátků francouzské revoluce: na jedné straně nemají společenské zájmy žádnou exterioritu ve vztahu k diskurzům, protože konstituují „symbolickou a politickou konstrukci“ a nikoli „preexistující realitu“; na straně druhé musí být všechny praktiky pochopeny v řádu diskurzu, protože „nároky na vymezení pole diskurzu ve vztahu k nediskurzivním sociálním skutečnostem, které leží mimo něj, nevyhnutelně poukazují k oblasti jednání, které je ale samo ustaveno diskurzivně, rozlišují tedy ve skutečnosti spíš mezi různými diskurzivními praktikami – různými jazykovými hrami – než mezi diskurzivními a nediskurzivními jevy“. ¹⁴

13 John E. Toews, „Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience“, *American Historical Review* 92, říjen 1987, s. 879–907 (citát ze s. 882).

14 Keith Michael Baker, *Inventing the French Revolution: Essay on French Culture in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 9 a 5.

Tato výzva, která, jak jsme viděli, vykrystalizovala v diskusích okolo interpretace francouzské revoluce, získala na francouzské straně opačnou podobu. Vůbec se tu nepostuluje automaticčnost produkce smyslu, za zády individuálních vůlí nebo někde v ústraní, důraz se naopak klade na svobodu subjektu, na reflektovanou stránku jednání, na konceptuální konstrukce. Tím jsou zjevně odmítány klasické postupy sociální historie, které usilovaly o identifikaci neznámých determinací, jež řídily myšlení a jednání. Tím se též ukazuje jako potvrzený primát politiky, chápané jako rovina nejlépe shrnující a odkrývající celou společnost. Právě tuto souvislost uvádí do centra dnešní změny paradigmatu, kterou se domnívá rozeznávat ve společenských vědách, Marcel Gauchet: „To, co se zřejmě rýsuje v základu problematizace moderní západní svébytnosti, je určité odškodnění záměru totální historie. Postupuje podle dvou os: přistupováním, skrze politiku, k novému klíči architektury totality a vstřebáváním, působícím ve funkci otevřenosti, oné reflektované části lidského jednání nejpropracovanějšími filozofiemi těch nejrozmanitějších systémů reprezentací.“ ¹⁵

Historici (mezi něž také patřím), pro které zůstává zásadní příslušnost historie ke společenským vědám, se pokusili na tuto dvojí a někdy i tvrdou výzvu odpovědět. Oproti formulacím „lingvistického obratu“, či „sémiotické výzvy“ podle vyjádření Gabrielle Spiegelové, ¹⁶ považovali za nelegitimní redukovat konstitutivní praktiky sociálního světa na principy, které řídí diskurz. Uznat, že minulé realita je přístupná (nejčastěji) pouze prostřednictvím textů, jež ji hodlaly organizovat, podrobit si ji a reprezentovat ji, neznamená ještě vůbec postulovat identitu mezi těmito dvěma logikami: na jedné straně je logocentrická a hermeneutická logika, která vládne produkci diskurzů; na straně druhé logika praktická, která řídí chování a jednání. Na této neredukovatelnosti

15 Marcel Gauchet, „Changement de paradigme en sciences sociales?“, *Le Débat* 50, 1988, s. 165–170 (citát ze s. 169).

16 Gabrielle M. Spiegel, „History, Historicism, and the Social Logic of the Text in the Middle Ages“, *Speculum. A Journal of Medieval Studies* 65, leden 1990, s. 59–86 (citát ze s. 60).

zkušenosti na diskurz musí veškerá historie trvat a vyvarovat se nekontrolovaného užívání kategorie „textu“, příliš často neprávem aplikované na praktiky (běžné i rituální), jejichž taktiky a procedury nejsou nijak podobné diskurzivním strategiím. Dodržovat rozlišení mezi jedněmi a druhými je jediný prostředek, jak se vyhnout, podle vyjádření Pierra Bourdieua, tomu, abychom „nabízeli jako princip praxe jednajících osob teorii, kterou je nutné zkonstruovat, aby ji vysvětlila“.¹⁷

Na druhé straně je třeba konstatovat, že utváření zájmů prostřednictvím diskurzů je samo o sobě sociálně determinované, omezené neporovnatelností zdrojů (jazykových, konceptuálních, materiálních atd.), jimiž disponují ti, kteří je produkují. Tato diskurzivní konstrukce tedy nutně odkazuje k pozicím a k objektivním sociálním vlastnostem, vůči diskurzu vnějším, jež charakterizují odlišné skupiny, společenství či třídy, které ustavují společenský svět.

V důsledku toho se mi zdá, že základní předmět historie, která usiluje o rozpoznání způsobu, jímž sociální aktéři dávají smysl svým praxím a diskurzům, spočívá v napětí mezi invenčními schopnostmi jednotlivců či společenství, a na straně druhé omezení, normami a konvencemi, jež vymezují – více či méně silně podle jejich postavení vzhledem ke vztahům ovládnutí –, co mohou myslet, vypovídat a dělat. Toto zjištění platí pro historii literárních děl a estetických výtvorů, vždy vepsaných do pole možností, jež je činí myslitelnými, sdělitelnými a pochopitelnými – a zde můžeme jen souhlasit se Stephenem Greenblattem, když tvrdí, že „umělecké dílo je produktem vyjednávání mezi tvůrcem a institucemi a praxemi dané společnosti“.¹⁸ Ovšem toto konstatování platí i pro historii praxí, které jsou samy také vynálezy smyslů, omezených mnoha determinacemi, jež definují pro každou společnost legitimní chování a vtělené normy.

17 Pierre Bourdieu, *Choses dites*, Editions de Minuit, Paříž 1987, s. 76.

18 Stephen Greenblatt, „Towards a Poetics of Culture“, in H. A. Veesser (ed.), *New Historicism*, Routledge, New York a Londýn 1989, s. 1–14 (citát ze s. 12).

Proti „návratu k politice“, chápané v její radikální autonomii, je třeba, podle mého názoru, umístit do centra historikovy práce komplexní a proměnlivé vztahy, navázané mezi způsoby organizace a výkonu moci v dané společnosti, a na druhé straně společenskými konfiguracemi, které tyto politické formy umožňují a které jsou jimi tvořeny. Tak konstrukce absolutistického státu předpokládá důkladnou a předběžnou diferenciaci sociálních funkcí, a současně s tím vyžaduje zachování (díky různým dispozitivům, z nichž nejdůležitější je dvorská společnost) rovnováhy napětí, existujícího mezi dominantními a soupeřícími sociálními skupinami.

Proti návratu k filozofii subjektu, která doprovází nebo zakládá návrat k politice, připomíná historie, chápaná jako společenská věda, že individua jsou vždy spojena vzájemnými závislostmi, zjevnými či neviditelnými, které tvarují a strukturují jejich osobitost a které ve svých souvislých modalitách definují formy citovosti a racionality. Proto je pochopitelný význam, připisovaný mnoha historiky dlouho nedocenenému dílu, jehož základním záměrem je právě propojit v rámci dlouhého trvání konstruování moderního státu modalitu vzájemné sociální závislosti a výrazy psychické ekonomie: dílu Norberta Eliase.¹⁹

Eliasovo dílo umožňuje zejména skloubit oba významy, které se vždy pletly při užívání termínu kultura, jak s ním pracují historici. První význam označuje díla a gesta, která v nějaké společnosti určují estetický či intelektuální soud. Druhý se týká běžných praktik, „bez vlastností“, které splétají předivo každodenních

19 O díle Norberta Eliase viz P. Gleichmann, J. Goudsblom a H. Korte (edd.), *Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie*, 2 sv., Suhrkamp, Frankfurt nad Mohanem 1977 a 1984; Hermann Korte, *Über Norbert Elias. Das Werden eines Menschenwissenschaftlers*, Suhrkamp, Frankfurt nad Mohanem 1988; Stephen Mennell, *Norbert Elias: Civilization and the Human Self-Image*, Basil Blackwell, Oxford 1989; a Roger Chartier, „Formation sociale et économie psychique: la société de cour dans le procès de civilisation“, předmluva ve francouzském překladu Norbert Elias, *La Société de cour*, Flammarion, Paříž 1985, s. i–xxviii, a „Conscience de soi et lien social“, úvod ve francouzském překladu Norbert Elias, *La Société des individus*, Fayard, Paříž 1991, s. 7–29.

vztahů a vyjadřují způsob, jímž dané společenství prožívá a reflektuje svůj vztah ke světu a k minulosti. Promyšlet historicky kulturní formy a praktiky tedy znamená nutně osvětlit vztahy udržované mezi těmito dvěma definicemi.

Díla nemají pevný, univerzální, strnulý smysl. Jsou do nich vkládány mnohé a proměnlivé významy, utvářené ve vyjednávání mezi návrhem a recepcí, v setkání mezi formami a motivy, jež jim dávají jejich strukturu, a kompetencemi či očekáváními publika, jež se jich zmocňuje. Jistě, tvůrci, úředníci, „vzdělanci“²⁰ (ať už církevní či nikoli) vždy usilují o to fixovat smysl a vyslovit dokonalou interpretaci, která musí omezit čtení (nebo pohled). Recepce ale vždy také vynalézá, přesouvá, překrucuje. Jakožto výtvořky ve specifické oblasti, v poli, které má svá pravidla, své konvence a své hierarchie, se v něm díla ztrácejí a zase objevují, jak putují, někdy i velmi dlouho trvající dobu, napříč světem společnosti. Dešifrována na základě mentálních a citových schémat, která ustavují vlastní kulturu (v antropologickém smyslu) společenství, jež je přijímají, stávají se naopak zdrojem pro promyšlení podstatného: konstrukce sociálních vazeb, vědomí sebe sama a vztahu k posvátnému.

Opačně, každé tvůrčí gesto zapisuje ve svých formách a tématech vztah k základním strukturám, které v daném okamžiku a místě vytvářejí distribuci moci, organizaci společnosti, ekonomii osobnosti. Umělec, filozof či vědec, jenž je pouze myšlený (a myslící sám sebe jako demiurga), přesto sám vymýšlí v rámci omezení. Omezení ve vztahu k pravidlům (patronátu, mecenášství, trhu atd.), jež definují jeho situaci. Ještě zásadnějších omezení ve vztahu k neznámým určením, jež sídlí v každém díle a způsobují, že je myslitelné, přenositelné, srozumitelné. Každá historie tedy musí nevyhnutelně myslet *diferenci*, díky níž všechny společnosti, v různých podobách, oddělily od každodennosti zvláštní oblast lidské aktivity, a *závislosti*, které vpisují rozmanitými způsoby estetickou a intelektuální invenci do svých podmínek možnosti.

20 Ve francouzském originále je „clercs“, což znamená jednak klerikové, jednak vzdělanci. Autor v následující závorce doplňuje, že má na mysli oba významy tohoto slova. (Pozn. překl.)

BOJE REPREZENTACÍ A SYMBOLICKÉ NÁSILÍ

Historie, znovu tak pevně zasazena do společenských věd, se přesto nemůže vyhnout jiné výzvě: překonat konfrontaci, dokonce neplodnou, mezi studiem pozic a vztahů na jedné straně a na straně druhé analýzou akcí a interakcí. Zdolat tuto opozici mezi „sociální fyzikou“ a „sociální fenomenologií“ vyžaduje vytvoření nových prostorů výzkumu, kde samotná definice otázek zavazuje k zapsání jasných myšlenek, individuálních záměrů, osobitých projevů vůle do systémů kolektivních omezení, které je současně umožňují i svazují.

Takový přístup, jehož prvním rysem je posouvat kanonické hranice, připomíná, že intelektuální a estetické výtvořky, mentální reprezentace, společenské praxe jsou vždy ovládnuty mechanismy a závislostmi, samotným subjektům neznámými. Teprve na základě této perspektivy je třeba rozumět novému historickému čtení klasiků společenských věd (Elias, ale také Weber, Durkheim, Mauss, Halbwachs) a znovunabytému významu pojmů jako *reprezentace*, na úkor obvyklých pojmů dějin mentalit.

Je mnoho historických prací, které se v poslední době zabývaly pojmem reprezentace. Jsou pro to dva důvody. Na jedné straně ústup násilí, který charakterizuje západní společnosti od středověku po 18. století a který vyplynul z konfiskace (či přinejmenším snahy o ni) monopolu na legitimní užívání síly ze strany státu, způsobil, že společenské střety založené na přímých, brutálních, krvavých konfrontacích přenechávaly čím dál tím častěji místu bojům, které měly za zbraně a za vklady, o něž se bojovalo, reprezentace. Na druhé straně právě na této důvěře, udělované (nebo odpírané) reprezentacím, kterou tyto reprezentace samy nabízejí, závisí autorita moci v dané skupině. Louis Marin²¹ na půdě reprezentací moci, Bronislaw Geremek²²

21 Louis Marin, *Le Portrait du roi*, Editions de Minuit, Paříž 1981, a *Des pouvoirs de l'image. Gloses*, Editions du Seuil, Paříž 1993.

22 Bronislaw Geremek, *Inutiles au monde. Truands et misérables dans l'Europe moderne (1350–1600)*, Gallimard / Julliard, Paříž 1980, a *La Potence*

a Carlo Ginzburg²³ na půdě konstruování sociálních či kulturních identit, ti všichni definují historii způsobů přesvědčování a forem víry, jež je především historií vztahů symbolických sil, historií přijímání nebo odmítání vštěpovaných principů ze strany ovládaných, vnučovaných identit, které směřují k zajištění a udržování jejich podrobení.

Taková otázka leží například v centru dějin žen, které zaujímají rozsáhlé místo v dispozitivech symbolického násilí, jež, jak píše Pierre Bourdieu, „má úspěch pouze potud, pokud tomu, kdo jej podstupuje, přispívá ke zvyšování jeho moci; násilí se ho dotýká jen do té míry, do níž ho předchozí vzdělání predisponuje k jeho uznání“.²⁴ Konstrukce ženské identity se trvale zakořeňuje v interiorizaci norem ženami, norem vyslovovaných mužskými diskurzí. Hlavním předmětem historie žen je tedy studium dispozitivů, rozvinutých v mnoha registrech, jež zaručují (nebo by měly zaručovat), že ženy souhlasí s dominantními reprezentacemi rozdílu mezi pohlavími: například právní podřízenost, školské vštěpování pohlavních rolí, rozdělení úkolů a prostorů, vyloučení z veřejné sféry atd. Místo abychom zastírali realitu a ukazovali pouze podoby mužské imaginace, reprezentace ženské podřízenosti, neúnavně opakované a předváděné, se zapisují do myšlenek a těl jedněch i druhých. Ale takové přivtělení nadvlády nevyklučuje, právě naopak, možnosti odchýlení a manipulací, jež díky přivlastnění mužských modelů a norem ženami transformují reprezentace, stvořené pro zajištění závislosti a podřízenosti, v nástroje odporu a potvrzení vlastní identity.

Uznat tedy mechanismy, limity a především užívání souhlasu je dobrou strategií pro korigování privilegií, dlouho připsovaných historií „obětem či rebelkám“, „aktivistkám či herečkám

---

ou la Pitié. L'Europe et les pauvres du Moyen Age à nos jours, Gallimard, Paříž 1987.

23 Carlo Ginzburg, *I Benandanti. Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*, Einaudi, Turín 1966. (Český překlad Carlo Ginzburg, *Benandanti*, Argo, Praha 2002; přeložil Josef Hajný.)

24 Pierre Bourdieu, *La Noblesse d'Etat. Grandes écoles et esprit de corps*, Editions de Minuit, Paříž 1989, s. 10.

svého osudu“ na úkor „žen pasivních, příliš snadno považovaných za souhlasící se svými podmínkami, ačkoli právě otázka souhlasu byla zcela klíčová pro fungování systému moci, ať už sociální a/nebo z hlediska pohlaví“.²⁵ Praskliny, které rozlamovaly mužskou dominanci, neměly pokaždé formu pozoruhodných puklín, ani se vždy nevyjadřovaly vpádem diskurzu odmítání a vzpoury. Často se rodily uvnitř samotného souhlasu, zapojující dominantní jazyk pro posílení nepodrobenosti.

Definovat nadvládu, uloženou ženám, jako symbolické násilí, pomáhá porozumět tomu, jak je vztah dominance, jenž je vztahem historicky a kulturně konstruovaným, potvrzován jako přirozený, neredukovatelný, univerzální rozdíl. Podstatné tedy není stavět proti sobě slovo od slova biologickou a historickou definici opozice mezi mužským a ženským prvkem, ale spíš identifikovat diskurzy, které vyslovují a reprezentují jako „přirozené“ (tedy biologické) sociální (tedy historické) rozdělení rolí a funkcí. Přirozené čtení rozdílnosti mezi mužským a ženským je mimo jiné samo datované historicky, je svázáno s vymazáním medicínských reprezentací podobnosti mezi pohlavími a s nahrazením této podobnosti nekonečným inventářem jejich biologických odlišností. Jak to vyjádřil Thomas Laqueur, od konce 18. století, po „dominantním diskurzu, který spatřoval v mužských a ženských tělech hierarchicky, vertikálně uspořádané verze jednoho a téhož pohlaví“, nastoupily „anatomie a fyziologie nesouměřitelnosti“.²⁶ Pohlavní rozdíl, vepsaný do praktik a faktů, organizujících skutečnost a každodennost, je vždy konstruován diskurzí, které jej zakládají a legitimizují. Ty se však zakořenily v sociálních pozicích a zájmech, které při té příležitosti musí garantovat podřízenost jedněch a nadvládu druhých. Dějiny žen, formulované v termínech dějin vztahů mezi pohlavími, dobře ilustrují velkou výzvu předloženou dnes historikům: spojit diskurzivní konstrukci sociální a sociální konstrukci diskurzu.

---

25 Arlette Farge a Michelle Perrot, „Au-delà du regard des hommes“, *Le Monde des Débats*, č. 2, listopad 1992, s. 20–21.

26 Thomas Laquer, *Making sex: Body and Gender from Greeks to Freud*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1990, s. 5–6.

Nakonec zbývá poslední výzva, jež však rozhodně není nejméně obávaná. Z tvrzení, zcela podloženého, podle něhož každá historie, ať už čehokoli, je vždy organizovaným vyprávěním založeným na figurách a formulích, jež také mobilizují imaginární příběhy, někteří vyvodili, že je třeba smazat jakékoli rozlišení mezi fikcí a historií, protože historie je, dle vyjádření Haydena Whitea, „vytvářením fikcí“ (*fiction-making operation*) a nic než to. Historie nepřináší pravdivější (ani méně pravdivé) poznání skutečnosti, než jaké nabízí román, a je zcela iluzorní snažit se klasifikovat a hierarchizovat díla historiků v závislosti na epistemologických kritériích, určujících jejich větší či menší průkaznost vzhledem k minulé realitě, která je jejich předmětem: „Obecně však panovala jistá zdráhavost nahlížet historické texty jako to, čím zcela zjevně jsou, totiž jako verbální artefakty, jejichž obsah je stejnou měrou *plodem imaginace*, jako je *objevným faktem*, a jejichž forma má blíže k literatuře než k vědě.“²⁷ Jedinými kritérii, jež dovolují diferenciaci historických diskurzů, se stávají jejich formální vlastnosti: „Sémiologický přístup ke studiu textů nám umožňuje... přesunout hermeneutický zájem od obsahu zkoumaných textů k jejich formálním vlastnostem.“²⁸

Proti tomuto přístupu či „přesunu“ (*sbířf*) je třeba připomenout, že zaměření na poznání je konstitutivním prvkem samotné historické intencionality. Zakládá specifické operace této disciplíny: konstruování a zpracování dat, vytváření hypotéz, kritiku a verifikaci výsledků, ohodnocení shody mezi vědeckým diskurzem a jeho předmětem. I když historik píše v „literární“ formě, nepíše literaturu, a to kvůli dvojí závislosti. Jednak je tu závislost na archivu, tedy na minulosti, jejíž stopy tam nachází. Jak píše Pierre Vidal-Naquet: „Historik *píše* a toto psaní není ani neutrální, ani transparentní. Je tvarováno podle literárních forem, ba

27 Hayden White, *Tropics of Discourse*, cit. d., s. 82. (Český překlad *Tropika diskurzu*, cit. d., s. 106.)

28 Hayden White, *The Content of the Form*, cit. d., s. 192–193.

dokonce podle rétorických figur... Že historik ztratil svou nevinnost, že se nechal považovat za objekt, že se sám nabídl jako objekt, který toho bude litovat? Jisté je, že pokud historický diskurz nesouvisí, jakýmkoli způsobem zprostředkování, s tím, co se, ať právem či neprávem, nazývá realita, budeme sice stále ještě v rámci diskurzu, ale tento diskurz přestane být historickým.“²⁹ Druhá závislost je závislost na kritériích vědeckosti a pracovních technikách, které patří do historikova „řemesla“. Uznání jejich proměnlivosti (Braudelova historie není historií Micheletovou) ještě neimplikuje závěr, že tato omezení a kritéria neexistují a že jedinými požadavky, které drží pohromadě psaní historie, jsou ty, které vládnou rovněž psaní fikce.

Ve snaze definovat režim vědeckosti vlastní své disciplíně, který jediný může zachovat jejich ambice vypovídat o tom, co bylo, volili historikové různé cesty. Někteří se přimkli ke studiu toho, co umožňovalo a stále ještě umožňuje vytváření a přijímání falzifikátů v historii. Jak ukázali Anthony Grafton³⁰ a Julio Caro Baroja,³¹ existují úzké a vzájemné vztahy mezi falzifikacemi a filologií, mezi pravidly, jimž se musí podřizovat falšovatelé, a pokroky v pramenné kritice. Na základě této skutečnosti, tedy práce historiků o falzifikaci, která se kříží s prací historiků vědy, zabývajících se čelistí Moulin-Quignona či lebkou Piltowna, se paradoxním, ironickým způsobem znovu potvrzuje schopnost historie ustavit pravdivé vědění. Díky svým vlastním technikám je historická disciplína schopna uznat falzifikáty jako falešné, totiž odhalením falzifikátorů. Právě touto objížděnkou skrze své zcestnosti a úchyvky historie demonstruje, že poznání, které vytváří, se zapisuje do řádu kontrolovatelného a verifikovatelného vědění, tedy že je vyzbrojena a dokáže odporovat tomu, co

29 Pierre Vidal-Naquet, *Les Assassins de la mémoire. Un Eichmann de papier et autres études sur révisionisme*, Editions La Découverte, Paříž 1987, s. 148–149.

30 Anthony Grafton, *Forgers and Critics: Creativity and Duplicity in Western Scholarship*, Princeton University Press, Princeton 1990.

31 Julio Caro Baroja, *Las falsificaciones de la historia (en relación con la de España)*, Seix Barral, Barcelona 1992.

Carlo Ginzburg označil jako „skeptický válečný stroj“, jenž upírá historii jakoukoli možnost vypovídat o realitě, která byla, a oddělovat pravdu od lži.³²

Přesto není možné, nebo již není možné, uvažovat o historickém vědění jako zasazeném do řádu pravdy, do kategorií matematického a deduktivního „galileovského paradigmatu“. Cesta je tedy nutně zúžena, hodláme-li odmítnout současně redukci historie na literární aktivitu vedenou pouhou zvědavostí, volnou a nahodilou, a definici její vědeckosti pouze na základě modelu poznávání fyzikálního světa. V jednom svém textu, který je třeba stále připomínat, zformuloval Michel de Certeau toto základní napětí historie. Historie je „vědeckou“ praxí, produkující poznatky, ale praxí, jejíž modalita závisejí na variacích technických procedur, na omezeních, která jí určují její místo ve společnosti i vědecké instituce, v nichž je provozována, a navíc na pravidlech, která nutně řídí její psaní. Je to možné říci též naopak: historie je diskurz, který používá konstrukce, kompozice, figury, jež pocházejí z narativního psaní, tedy také z fabulace, ale který zároveň vytváří korpus výpovědí, „vědeckých“, rozumíme-li tím „možnost ustavit souhrn *pravidel*, umožňujících ‚kontrolovat‘ *operace*, přiměřené *produkci* jasně určených objektů“.³³ To, o čem nás zde Michel de Certeau nutí přemýšlet, je původní význam historického porozumění. Za jakých podmínek můžeme chápat jako koherentní, přijatelné a vysvětlující vztahy, ustavené mezi stopami, sériemi či výpověďmi, které vytvářejí historiografickou operaci, na jedné straně a na straně druhé referenční realitou, kterou chtějí adekvátně „reprezentovat“? Odpověď není snadná, ale je jisté, že historik má osobitý úkol poskytnout přiměřené a kontrolované poznání „této populace mrtvých – osob, mentalit, cen“, jež tvoří jeho předmět bádání. Opustit toto směřování k pravdě, možná přehnané, ale jistě zakládající, by

32 Carlo Ginzburg, „Préface“, in Lorenzo Valla, *La Donation de Constantin*, překlad a komentář J.-B. Giard, Les Belles Lettres, Paříž 1993, s. ix–xxi (citát ze s. xi).

33 Michel de Certeau, „L'opération historiographique“, publikováno v *L'écriture de l'histoire*, cit. d., s. 63–120.

znamenalo přenechat volné pole všem falzifikacím, všem falzifikátorům, kteří poškozují paměť, protože zrazují poznání. Na historících je, aby byli při výkonu svého řemesla ostrážiti.